

Izlaganje sa znanstvenog skupa (Conference paper)

929.731(497.6) "04/14"

IRFAN TESKEREDŽIĆ

Dvorske dame u srednjovjekovnoj Bosni

Apstrakt: Autor u radu pokušava definisati pojam dvorske dame. Pratit će se razvoj dvorske kulture, koja se širila iz Franačke države na ostatak srednjovjekovne Evrope. Njihov društveni položaj će se uporediti sa onim koji su dvorske dame uživale na ostalim dvorovima nekih evropskih država. Dati će se imena pojedinih dvorskih damâ koje se vežu za srednjovjekovnu Bosnu.

Кljučне rijeчи: двор, dvorske dame, међународна дворска култура, краљица Катарина.

Abstract: In this paper, the author attempts to define the term court lady. He traces the development of court culture which spread from the Frankish Kingdom to the rest of medieval Europe. The social position of Bosnian court ladies is compared with the one enjoyed by their contemporaries on other courts of some European countries. The author mentions names of several court ladies that are related to medieval Bosnia.

Key words: court, court ladies, international court culture, Queen Katarina

Definisati pojam dvorske dame na prvi pogled se čini teškim. Pokušamo li po bliže pojasniti obje riječi neovisno jedna od druge, odnosno nakon toga ih sastaviti u jedan pojam, vidjet ćemo koliko takav pristup ima smisla. Riječ двор u prijevodu znači kuća (dom).¹ Tako dvorovi predstavljaju kuće vlastele, kao i običnih ljudi, dok je dvorište prvobitno mjesto kuće.² Dvorani se u toku vremena razvijaju u dvorsku vlastelu.³ Kada je u pitanju riječ dama, ona potiče od francuske riječ *dâmo*, koja je izvedena od latinskog *domina*.⁴ Ova zadnja riječ se prijevodi kao gospođa,

¹ Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, JAZU, Zagreb, 1908, 298, (pretisak "Informator", Zagreb, 1975); Сима Ђирковић, "Двор и култура у босанској држави", *Работници, војници и духовници*, Equilibrium, Београд, 1997, 436.

² Ђирковић, "Двор и култура у босанској држави", 436.

³ Марко Поповић, "Владарски и властeosки двор у средњовековној Босни", *Зборник за историју Босне и Херцеговине*, св. 2, Београд, 1997, 1; Ђирковић, "Двор и култура у босанској држави", 436.

⁴ Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zora, Zagreb, 1962, 282; Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1980, 188.

gospodarica.⁵ Obje riječi, dvor i dama su spojive, odnosno imaju sličnosti sa latinskim *domus* i *dominus*, u kojem prva znači kuća (dom), a druga riječ gospodar.⁶ Prema ovome dolazimo do zaključka da su dvorske dame, ustvari kućne gospođe, u najširem smislu sve žene na jednom dvoru, ali ako suzimo kriterije, radi se ustvari o sviti koju ima supruga ili majka bana/kralja, odnosno supruga ili majka vlastelina.⁷

Kakvo je bilo uređenje dvora u ranom i razvijenom srednjem vijeku? Kada bismo odgovarali na ova i slična pitanja, koja će se postavljati u nastavku, moramo naglasiti da se ne mogu svi odgovori izravno proicirati na srednjovjekovnu Bosnu, odnosno drugim riječima rečeno – vršit će se komparativna metoda radi razumijevanja ono malo sačuvane izvorne građe bosanske provenijencije za temu ovoga rada.

Poredit ćemo dvorsku kulturu ostatka srednjovjekovne Evrope sa Bosnom. Ono je moguće zato što je ona bila dio Istočno-Centralne Evrope, a sa Ugarskom su između ostalog postojale kulturološke veze.⁸ Kada je u pitanju dvorska kultura imamo na jednoj strani franačko-anglo-normansku, dok na drugoj imamo rimsko-bizantsku, odnosno “međunarodnu dvorsku kulturu” koja se javlja u kasnom srednjem vijeku.⁹ Sve ovo je uticalo na razvitak dvorske kulture u Bosni.¹⁰

⁵ Jozo Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, I svezak, Matica Hrvatska, Zagreb, 2000, 785; Alba Alvis, *Latinsko-srpski rječnik*, JRJ, Beograd, 2000, 652; Jozo Marević, *Hrvatsko-latinski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb, 1994, 72; Klaić, *Rječnik stranih riječi*, 350; Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, 238.

⁶ Alois Walde, *Lateinisches etymologisches wörterbuch*, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1910, 240-241; Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, I, 786-787; Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, knjiga II, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971, (dom – 424., gospod – 594.).

⁷ “Племкиње су приликом одласка у земљу где ће се удати добијале пратњу: дворске даме, пажеве и витезове који су водили рачуна о безбедности свите.” – Јелена Ничић, “Наследна и ктиторска права племкиња у средњовековној српској држави у доба Немањића”, *Баштина*, бр. 30, Приштина – Лепосавић, 2001, 285-304, 288.

⁸ Srednjovjekovnoj Bosni je doprinjela činjenica da je baštinla rimsku, ilirsku, avarsku i slavensku kulturu, što je između ostalog imalo utjecaj na dalji razvoj. Vidi: Vesna Mušeta Aščerić, “Za novi pristup bosanskom srednjovjekovlju”, *Naučni skup: Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a održan 19. decembra 2006 u Sarajevu*, ANU BiH, Posebna izdanja knjiga CXXIV, Odjeljenje društvenih nauka knjiga 37, (ur. Muhamed Filipović) Sarajevo, 2007, 335; Dubravko Lovrenović, “Srednjovjekovna bosanska država”, *Istina o Bosni i Hercegovini – činjenice iz istorije BiH*, Altermedia d.o.o. i Narodna i Univerzitetaska Biblioteka BiH, Sarajevo, 1991, 7; Za utjecaj Ugarske. Vidi: Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387-1463*, Synopsis, Zagreb-Sarajevo, 2006, 397; Sima Ćirković, “Odjeci ritersko-dvorjanske kulture u Bosni krajem Srednjeg veka”, *Radovi sa simpozijuma Srednjovjekovna Bosna i Evropska kultura*, (ur. Fikret Ibrahimpašić), Izdanje Muzeja grada Zenice, Zenica, 1973, 36.

⁹ Larry D. Beson, “Courtly Love and Chivalry in the Late Middle Ages”, u: *Fifteenth-Century Studies: Recent Essays*, (ed. R. F. Yeager), Hamden, Conn., Archon, 1984, 241; Beson je preuzeo od: Gervase Mathew, *The Court of Richard II*, Norton, New York, 1968, 1-11.

¹⁰ Ćirković, “Odjeci ritersko-dvorjanske kulture u Bosni”, 37-38.

Za karolinško razdoblje jedan od glavnih izvora u kojem se opisuje dvor, jeste rukopis Ginkmara Rajmskog – *O uređenju dvora*.¹¹ Tu se u jednom dijelu izričito spominje, da je kraljici bio podvrgnut *camerarium*,¹² tj. komornik.¹³ Znamo da je riječ *camerarium* muškog roda. Međutim da li se ovdje radilo samo o muškom osoblju, bez bilo kakvog učešća ženâ, ne možemo reći. Bili su zaduženi za prikladno snadbijevanje dvora, kao i za nakit kralja, te su unaprijed morali predvidjeti sve što je sa tim povezano, da poslije ne bi bilo nedostataka.¹⁴

U narednom razdoblju dolazi do promjene, koja se očituje u djelu Konrada Megenberskog – *Ökonomik*, pisanom sredinom 14. stoljeća.¹⁵ Za razliku od svoga pretходnika, on poznaje *curiae maiores* i *curiae minores*,¹⁶ odnosno veliki i mali dvor.¹⁷ Ova podjela se odnosila na broj i značaj osoblja koje je bilo zaposleno na nekom dvoru. Nije se mislilo na samu veličinu dvora kao građevinskog objekta. Poseban odlomak obrađuje služavke kneževskog dvora, gdje ponovo navodi dvije vrste, *ancillae maiores* i *ancillae minores*,¹⁸ to jeste više i niže služavke.¹⁹ U više služavke je ubrajao

¹¹ Werner Rösener, “Die höfische Frau im Hochmittelalter”, *Curialitas - Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur*, (Hrsgb. von Josef Fleckenstein), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1990, 171-231, 179.

¹² “De honestate vero palatii seu specialiter ornamento regali nec non et de donis annuis militum, absque cibo et potu vel equis, ad reginam praecipue et sub ipsa ad camerarium pertinebat, et secundum cuiusque rei qualitatem ipsorum sollicitudo erat, ut tempore congruo semper futura prospicerent, ne quid, dum opus esset, ullatenus oportuno tempore defuisset.” *Monumenta Germaniae Historica Fontes Iuris Germanici Antiqui* III, *Hinkmar von Reims – De ordine palatii*, (Hrsgb. und übersetzt von Thomas Gross und Rudolf Schieffer), Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1980, 72/74. Podvukao I. T.

¹³ Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, 521; Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, 379. U MGH III, *Hinkmar von Reims – De ordine palatii*, 73, preveli su Kämmerer, što također znači komornik. Vidi: Ursula Hermann, *Die neue deutsche Rechtschreibung*, Bertelsmann Lexikon verlag, München, 1996, 529; *Njemačko-bosanski i bosansko-njemački rječnik*, (priredio Mario Vukić), Svjetlost, Sarajevo, 1996, 229.

¹⁴ Vidi napomenu 12.

¹⁵ Rösener, “Die höfische Frau im Hochmittelalter”, 197.

¹⁶ *Monumenta Germaniae Historica Staatsschriften des späteren mittelalters 500-1500* III, *Konrad von Megenberg – Ökonomik*, buch I, (Hrsgb. Sabine Krüger), Anton Hiersemann, Stuttgart, 1973, 162.

¹⁷ Za *curiae* vidi: Walde, *Lateinisches etymologisches wörterbuch*, 215; Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, 298; Alvis, *Latinsko-srpski rečnik*, 622; Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, 658; Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and other Italic Languages*, BRILL, Leiden-Boston, 2008, 157. Za *maiores* vidi: Walde, *Lateinisches etymologisches wörterbuch*, 456; Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, II svezak, 1846. Za *minores* vidi: Walde, *Lateinisches etymologisches wörterbuch*, 486; Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, II svezak, 1924; De Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and other Italic Languages*, 381.

¹⁸ “Capitulum quinquagesimum de ancillis dominarum.” MGH III, *Konrad von Megenberg – Ökonomik*, buch I, 258.

¹⁹ Za *ancillae* vidi: Walde, *Lateinisches etymologisches wörterbuch*, 39-40; Marević, *Hrvatsko-latinski rječnik*, 235; Alvis, *Latinsko-srpski rečnik*, 568; Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, 152; De Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and other Italic Languages*, 41.

domicellae palasticae, puellae curiensis i *magistra curiae*.²⁰ Prva dva pojma u suštini predstavljaju sinonime, jer *domicellae* u prevodu znači djevojka, neudata kći, dok se *puellae* prevodi kao cura, mlada žena, neudana djevojka, a ista stvar je sa *palasticae* i *curiae/curiensis*, gdje se oba pojma vežu za prevod dvor, dvorski.²¹

Međutim zadnji pojam, *magistra curiae*, ističe se svojim prevodom, koji glasi upraviteljica dvora.²² Ona je nadgledala sve žene na dvoru, te je između ostalog pazila da sačuvaju svoje dostojanstvo, a isto tako je odgajala djevojke u lijepom ponašanju.²³ *De iure* upraviteljica dvora je bila ispod kneginje, a *de facto* istovjetna kada je bilo u pitanju održavanje domaćinstva.²⁴ U niže služavke između ostalog ubrajale su se *focarie, clavigere et pedissequae simplicium dominarum*.²⁵ *Focaria* je predstavljala kuharicu,²⁶ dok je *clavigera* bila ključarica.²⁷ Kao što vidimo početna definicija dvorske dame ne odudara od izvora ranog i razvijenog srednjeg vijeka, jer se u suštini dobijaju isti prijevodi, zbog korištenja sinonima.

Iz kojeg društvenog sloja su poticale i gdje su obrazovane dvorske dame? Većina dvorskih dama poticala je iz stalno nastanjenog plemstva, ali imamo primjera kada su

²⁰ MGH III, *Konrad von Megenberg – Ökonomik*, buch I, 258.

²¹ Za *domicellae* vidi: Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, 785. Za *puellae* vidi: Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, II, 2546; De Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and other Italic Languages*, 572. Za *palasticae* vidi: Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, II, 2197; Marević, *Hrvatsko-latinski rječnik*, 54; Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, 298. Za *curiae* vidi napomenu 17. Rösener *domicellae palasticae* prevodi kao dvorske dame (Hofdamen), dok *puellae curiensis* prevodi kao dvorske gospođice. Vidi napomenu 114 u Rösener, "Die höfische Frau im Hochmittelalter", 198.

²² Drugi mogući prevodi su predstojnica, nadstojnica, poglavarica, učiteljica. Vidi: Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, II, 1841; De Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and other Italic Languages*, 358-359. Rösener *magistra curiae* prevodi kao Hofmeisterin, što odgovara gore napisanim mogućim prevodima, Rösener, "Die höfische Frau im Hochmittelalter", 199.

²³ "Magistra curie auctoritatem habet regendi omnes palesticas puellas, qui magistra est omnium puellarum, nutrix eciam, ut sic expedit, omnium virtutum. Nutriat igitur pia doctrix et magistra teneras puellas in omnium facesiab morum, quibus decencia pingi poterit muliebris venustatis, quia femella sine moribus veraciter est bimonstruosa." MGH III, *Konrad von Megenberg – Ökonomik*, buch I, 259.

²⁴ *Monumenta Germaniae Historica Staatsschriften des späteren mittelalters 500-1500 III, Konrad von Megenberg – Ökonomik*, buch II, (Hrsgb. Sabine Krüger), Anton Hiersemann, Stuttgart, 1977, 165.

²⁵ MGH III, *Konrad von Megenberg – Ökonomik* I, 258.

²⁶ Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, 1125. Focus predstavlja osnovni oblik riječi, a prevodi se kao ognjište. Vidi: Walde, *Lateinisches etymologisches wörterbuch*, 302; De Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and other Italic Languages*, 228.

²⁷ Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, 485. Clavis predstavlja osnovni oblik riječi, a prevodi se kao ključ. Vidi: Walde, *Lateinisches etymologisches wörterbuch*, 167; De Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and other Italic Languages*, 119.

pored toga dovođene iz puka.²⁸ Nadovezujući se na niže služavke vrijedi spomenuti Margaretu, kćer viteza Reniera Mona, koja je radila kao konobarica na henegauskom dvoru, početkom drugog desetljeća 13. stoljeća.²⁹ Kao što se vidi ona je bila plemićkog porijekla. Obrazovanje su dobijali na dvoru, a koliko se tome posvećivalo pažnje vidi se po čuvenom traktatu – *O odgajanju kraljevske djece*, Vinseta Bovea, posvećenog francuskom kralju Luju IX Svetom (1226-1270).³⁰ Na prvom mjestu bilo je važno sačuvati nevinost djevojaka. Da bi se to postiglo trebale su gotovo isključivo boraviti u kući gdje bi se nečim pozabavile, da ne bi kojim slučajem došle na druge misli.³¹ Jednostavno kazano – očekivalo se da rade, mole i uče. Pod radom se podrazumjevalo da savladaju predenje, tkanje i šivanje.³² Znamo primjer Hedvige Andeks-Meranin, kasnije vojvotkinja Šlezije, da je kao djevojka bila podučavana tekstilnom zanatu, što joj je kao odrasloj osobi pomoglo da motri rad svojih dvorskih dama.³³ Što se tiče molitve i učenja, to se prvenstveno odnosilo na sveto pismo i literarna djela vjerske tematike,³⁴ ali se također pazilo da se čita i svjetovna književnost.³⁵

²⁸ “Die meisten Hofjungfrauen stammten aus dem eingessesenen Adel. Die Gräfin Anna von Katzenelnbogen (gest. 1439) nahm um 1410 aber auch die verwaiste Tochter eines Frankfurter Bürgers an ihren Hof, um sie zu einer mayde zu ziehin. Dabei ist jedoch nicht klar, ob die junge Frau als einfache Magd oder im Fraunzimmer dienen sollte.” Gerrit Deutschländer, “Diene lernen, um zu herrschen-Höfische Erziehung im ausgehenden Mittelalter (1450-1550)”, *Hallische Beiträge zur Geschichte des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Band 6, Akademie Verlag, Berlin, 2012, 73.

²⁹ Rösener, “Die höfische Frau im Hochmittelalter”, 187.

³⁰ Pisac *De eruditione filiorum regalium* imao je između ostalog svoje temelje u dopisima sv. Jeronima sa različitim rimskim gospođama, u kojim daje prijedloge za odgajanje kćeri, Joachim Bumke, *Höfische Kultur Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, band 2, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1986, 470; Rösener, “Die höfische Frau im Hochmittelalter”, 219.

³¹ Bumke, *Höfische Kultur*, 471.

³² Isto, 473.; “Од византиског историчара Георгија Пахимера (1242-1310) остао је опис двора и живота на њему, који је 1268. године био послат са халтофилаксом Јованом Веком да преговара о удаји једне византиске принцезе за млађег сина краља Уроша I и краљице Јелене. По њему је двор био веома скроман, живот у њему прост и једноставан, неупоредив са сјајем тадашњим византиских двора и замкова. Затекао је снаху, њихову жену, старијег сина Драгутина лепу Катарину, како седи крај простог огњишта и – преде! На византиском двору принцезе нису ништа радиле, а предење је било само за најпростије жене и недостојан рад за једну принцезу.” Момчило Вуковић-Бирчанин, *Династије Немањића, жене владара, задужбина и црква* (1168-1371), Издање писца у Минхену, München, 1981, 20. Он не наводи тачно гдје је то нашао код Пахимера. Док на другу страну možemo ограничити да се такав опис налази код Пахимера на основу: Влада Станковић, “Бугарска и Србија у делима Георгија Акрополита и Георгија Пахимера”, *Зборник радова Византолошког института*, бр. XLVI, Београд, 2009, 179-200.

³³ Rösener, “Die höfische Frau im Hochmittelalter”, 214.

³⁴ Isto, 218. “Теодосије пише како су родитељи и синови и кћери научили светим књигама и благим обичајима.” Миодраг Пурковић, *Принцезе из куће Немањића*, Пешић и синови, Београд, 1996, 13. Примјер из бизантског царства.

³⁵ Beson, “Courtly Love and Chivalry in the Late Middle Ages”, 241; За сада имамо са простора средњовјековне Босне сачувану једну књигу секуларне књижевности, а ради се о Александриди.

Po pravilu je za literarno obrazovanje bio zadužen dvorski kapelan; posebno za to uposlen kućni učitelj; ili su mlade djevojke slate u obližnje redovničke ustanove.³⁶ Iz svega ovoga trebale su postati skromne i duhovno čiste, ponizne, uzdržljive, te znati se lijepo ponašati.³⁷ Muškarac bi kod takvih žena uočio dvorsku naobrazbu što bi i naglasio.³⁸ Ovo sve se ispoljavalo najočitije na dvorskim igrama, gozbama, plesovima, kao i na viteškim turnirima, kada su sa prozora ili zidina bodrile svoje miljenike.³⁹

Također su na spomenutim dešavanjima dvorske dame bile te koje su imale finu riječ za nekog gosta. One bi ponekad dočekale posebnog gosta, te bi mu se posebno posvetile.⁴⁰ Neke od njih su bile vične plesu, pjevanju i poeziji, te bi svoje goste ili ukućane obradovala nekim performansom.⁴¹ Ovdje ćemo usput spomenuti tzv. pojam dvorska ljubav,⁴² koji je proizvod srednjovjekovne dvorske kulture.⁴³

“Ovakvi romani nisu slavenska ili balkanska specifičnost; ne samo da je takvih romana bilo po cijeloj Evropi nego su to najčešće i isti romani, koji su nastajali u nekom kulturnom središtu, bivali prevedeni, prerađivani i dopunjavani, tako da su postajali opća evropska kulturna baština.” – Herta Kuna, *Srednjovjekovna bosanska književnost*, Forum Bosnae, Sarajevo, 2008, 260.

³⁶ Rösener, “Die höfische Frau im Hochmittelalter”, 218; “Приватни учитељи су аристократским ћеркама преносили знање из свих области оновремене науке.” – Ничић, “Наследна и ктиторска права”, 286 – примјер из бизантског царства; Bumke, *Höfische Kultur*, Band 2, 472.

³⁷ Moja Kovačić, “Viri za zgodovino žensk v srednjem veku”, *Zgodovinski časopis*, let. 62, 2008, 330-332; Deutschländer, “Diene lernen, um zu herrschen” 73; Bumke, *Höfische Kultur*, 2, 477-483; “In the new instructions in courtly etiquette, cleanliness became a mark of distinction for courtly people.” Herbert Moller, “The Meaning of Courtly Love”, *The Journal of America Folklore*, Vol. 73, No. 287, 1960, 48.

³⁸ *Andreas De amore libri tres – Von der Liebe*. Drei bücher, (redaktor Fritz Peter Knapp), Walter de Gruyter, Berlin - New York, 2006, 128-129.

³⁹ Rösener, “Die höfische Frau im Hochmittelalter”, 209; “... im Zusammenhang mit Ritterspielen und Hoffesten, von “höfischen Damen” die Rede ist.” Bumke, *Höfische Kultur*, Band 1, 78, i Band 2, 466-470; Kenneth McRobbie, “Woman and Love: Some Aspects of Competition in Late Medieval Society”, *Mosaic* 2, 1971/1972 Winter, 146.

⁴⁰ Bumke, *Höfische Kultur*, Band 2, 468; Moller, “The Meaning of Courtly Love”, 47.

⁴¹ Bumke, *Höfische Kultur*, 468.

⁴² Prema nekima prvi je ovaj termin koristio Gaston Paris 1883. godine. Vidi: Alexander J. Denomy, “Courtly Love and Courtliness”, *Speculum*, Vol. 28, No. 1, 1953, 46; John C. Moore, “Courtly Love: A Problem of Terminology”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 40, No. 4, 1979, 622; *The Art of Courtly Love by Andreas Capellanus*, (ed. John Jay Parry), Columbia University Press, New York, 1960 – gdje se u originalnom latinskom tekstu ne pojavljuje naziv *amour courtois*, ali on daje svome dijelu naziv *The Art of Courtly Love* (vidi: Moore, Courtly Love, 626); Na drugu stranu imamo mišljenje da termin ne potiče od Gastona Parisa, već se on od ranije susreće u srednjovjekovnoj Italiji – Beson, “Courtly Love and Chivalry in the Late Middle Ages”, 239.

⁴³ Joan M. Ferrante, “Cortes’Amor in Medieval Texts”, *Speculum*, Vol. 55, No. 4, 1980, 688; Bumke, *Höfische Kultur*, band 1, 78; Rösener, “Die höfische Frau im Hochmittelalter”, 222.

* * *

Da li imamo usporedbe vezane za srednjovjekovnu Bosne koje se podudaraju sa ovim gore napisanim? Odgovor je potvrđan.

Kada je u pitanje djelo koje se odnosi na obrazovanje tj. odgajanje djece, postoji indicija da je supruga ugarskog kralja Ludovika I (1342-1382), Elizabeta Kotromanić, napisala baš tako nešto.⁴⁴ U djelu viteza Žefroa de la Tura, koje je posvetio odgoju svojih kćeri, navodi se: *Si les devoit l'en tout au commencement prendre à chastier courtoisement par bonnes exemples et par doctrines, si comme faisoit la Royne Prines, qui fu royne de Hongrie, qui bel et doucement sçavoit chastier ses filles et les endoctriner, comme contenu est en son livre.*⁴⁵ Zna se da je Žefroa de la Tur bio suvremenik Elizabete Kotromanić, jer je svoje djelo dovršio 1371/72. godine.⁴⁶ Da li je on bio dobro upućen, to ne možemo potvrditi, ali isto tako opovrgnuti, jer iz navedenog zaključujemo da se odnosi na ugarsku kraljicu – u kojem kontekstu on koristi riječ kraljica (kraljica kao supruga ili majka kralja), ostaje otvoreno pitanje. Od ranije nam je poznat franački utjecaj na ugarskom dvoru.⁴⁷

Prema sljedećem poređenju moramo se suzdržljivo odnositi. Radi se o narodnoj predaji zabilježenoj u okolini Visokog koja “govori o kolu u kome posljednji bosanski kralj Stjepan igra sa djevojkama, dok ga mlada kraljica promatra sa visočkog grada.”⁴⁸ Međutim, narativni izvori imaju nedostatak, a to je da ne znamo tačno vrijeme nastanka i koliko su se izmjenili u toku vremena. Krajnije je pitanje sa koliko vjerodostojnih podataka raspoložemo? Ono što ide u korist spomenutom bodrenju sa prozora ili zidina, jesu dva prikaza turnira na stećcima. Tako na jednom stećku u Radmilji, dvije žene sa balkona dvorca gledaju dvoboj vitezova na konjima.⁴⁹ Dok u Krekovima kod Nevesinja između dvojice konjanika stoji žena.⁵⁰

Nastavljamo sa imenima pojedinih dvorskih dama, te potvrđujemo činjenicu da su morale biti plemićkog porijekla. U oporuci kraljice Katarine od 20. oktobra

⁴⁴ *The idea of the vernacular – an anthology of Middle English literary theory 1280–1520*, (edited by: Jocelyn Wogan Browne, Nicholas Watson, Andrew Taylor, Ruth Evans), Pennsylvania, Penn State Press, 1999, 203.

⁴⁵ Geoffroy chevalier de La Tour Landry, *Le Livre du Chevalier de La Tour Landry pour l'enseignement de ses filles*, (éditeur Anatole de Montaiglon), Chez P. Jannet, Paris, 1854, 2.

⁴⁶ Isto, xiv.

⁴⁷ “1186 heiratete der ungarische König Béla III. (1173-1196) Margarethe Capet (†1197), die Schwester König Philipps II. August und Stiefschwester Maries von Champagne. Dadurch kam erstmals massiv die französische Kultur ins Land an Donau und Theiß. Das Königspaar ..., errichtete in Gran einen neuen Palast... Der Adel übernahm westliche höfisch-ritterliche Sitten. 1195/96 fand sogar der Troubadour Peire Vidal am Königshof bereitwillige Aufnahme.” Andreas De amore libri tres, 600-601.

⁴⁸ Pavao Anđelić, *Bobovac i kraljeva Sutjeska*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973, 259-260.

⁴⁹ Šefik Bešliagić, *Leksikon stećaka*, Svjetlost, Sarajevo, 2004, 110.

⁵⁰ Isto.

1478. godine, sastavljenu u Rimu, navodi se nekoliko dvorkinja koje su bile u njenoj službi, a to su Paula Mirković, Helena Semković, Marija Mišljenović.⁵¹

Paula Mirković je poticala iz vlasteoske porodice Mirkovića.⁵² Pored nje znamo za kneza Batića Mirkovića, jer se na lokalitetu Kopošići nalazi stećak sa njegovim natpisom.⁵³ Međutim, imamo i njegovog imenjaka koji se navodi u nekoliko pisanih dokumenata. Njega susrećemo kao svjedoka u mirovnom ugovoru između Bosne i Dubrovnika 1405. godine.⁵⁴ Odnosno javlja se još u martu 1419. godine, gdje kralj Stjepan Ostojić (1418-1421) potvrđuje Dubrovčanima stare povlastice,⁵⁵ a krajem iste godine u potvrdi darivanja župa Konavle i grada Sokola.⁵⁶ Naredne 1420. godine, spominje se u gradu Podvisoki.⁵⁷ Isto tako se navodi izvjesni Vukoslav Mirković 1426. godine.⁵⁸ Imamo stav da je knez sa natpisa u Kopošićima, sasvim druga ličnost od istoimenjaka u pisanim izvorima.⁵⁹ Na osnovu čega je donesen ovaj zaključak nije nam jasno.⁶⁰ Uglavnom znamo da se radilo o plemićkoj porodici!

⁵¹ "... dñam Paulam Marosani Mirchovich, dñam Helenam Iohannis Semphovich, et dñam Mariam Georgii Misglenovich." – Augustino Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium*, I, Romae, 1863, 510.

⁵² Krunoslav Draganović, "Katarina Kosača bosanska kraljica (Katarina Kosača)", Povodom 500-godišnjice njezine smrti (25.X.1478), Sarajevo, 1978, 44. Preuzeto iz **Ђуро Тошић**, "Босанска краљица Катарина (1425-1478)", *Зборник за историју Босне и Херцеговине*, бр. 2, САНУ, Београд, 1997, 97; "Паула Мирковић је вјероватно потицала из породице Мирковић са Неретве, чија се једна грана, према народном предању, преселила након пада Босне у Горње Приморје и од ње је у селу Драшницама постала, наводно, чувена породица Алачевић." Тошић, 97.

⁵³ "се лежи кнез батић милостиџ божиом и славнога господина краља твртка кнез над босанским високиом на своџ землиштџ племенитом." Коста Херман, "Надгробни споменик кнеза Батића", *Glasnik zemaljskog muzeja*, бр. IV, Сарајево, 1891, 392.

⁵⁴ Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Apud Guilelmum Braumüller, Viennae, 1858, 256.

⁵⁵ Isto, 282.

⁵⁶ Isto, 294.

⁵⁷ Isto, 305.

⁵⁸ P. Eusebius Fermedžin, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insetis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrabiae, 1892, 124.

⁵⁹ "Grad i stećak sa natpisom govore o vrlo uglednom feudalcu iz druge polovine XIV vijeka." Bešlagić, *Leksikon stećaka*, 40. Odnosno na drugom mjestu piše: "Po paleografskim osobinama i nekim drugim okolnostima, natpis kneza Batića potječe iz druge polovine XIV ili iz prve polovine XV vijeka." Isto, 114.

⁶⁰ Херман, "Надгробни споменик кнеза Батића", 395 – он оставља отворено питање ко му је додјелио кнежевску титулу; Ђоко Мазалић, "Starine po okolini Sarajeva", *GZM*, бр. LI, св. 1, Сарајево, 1939, 15-36 – он на другу страну смјешта већину стеćака са те некрополе у прву половину XV stoljeća. Oba rada je koristio Bešlagić, kada je pisao o lokalitetu Kopošići.

Helena Semković sestra Marije Mišljenović, bila je udata za Ivana Semkovića.⁶¹ Ona je podigla oktobra 1479. godine u crkvi sv. Jeronima spomenik svojoj prijateljici Pauli Mirković.⁶² Marija Mišljenović bila je kćer kneza Jurja Mišljenovića.⁶³ On se navodi već 1434. godine kao knez u sanskoj župi,⁶⁴ a poslije “наводно, долази на двор краља Томаша и постизава на њему извјесне части.”⁶⁵ Ne znamo ime njenog muža, ali znamo da je imala sina Petra, kome je svakako u oporuci ostavila veći dio svoje imovine, a isto tako je mislila na sina Paule Mirković, Jeronima, kome je ostavila jedan srebreni krst za spas duše.⁶⁶

Poznato nam je još nekoliko dvorskih dama, a to su: Praksina, Ana i Margarita.⁶⁷ Tako je kraljicu Katarinu pri jednom putovanju za vrijeme izbjeglištva u Italiji pratila svita sastavljena od pet žena i dva muškarca.⁶⁸ Ipak se treba naglasiti da ove tri prethodno spomenute dvorske dame nisu imale isti značaj, jer se one ne spominju u oporuci kraljice Katarine.⁶⁹ Na drugoj strani, kao izvršitelj oporuke javlja se između ostalog i Paula Mirković, te samim time uočavamo kakva je bila službena ljestvica.⁷⁰ Ta službena ljestvica je možda izgledala tako, da je Paula Mirkovića bila *magistra curiae*, dok su Helena Semković i Marija Mišljenović bile *domicellae palasticae* ili *puellae curiensis*? Ostale tri pripadale su *ancillae minores*, odnosno nižim služavkama. Naglašavamo da se ovakvi pojmovi ne javljaju u oporuci kraljice Katarine!

Da je na bosanskom dvoru bilo pored stalnih i povremenih stanovnika, ima dokaza. Ovdje se prvenstveno misli na djecu. Oni su se u okruženju vladara učili “udvornosti,”

⁶¹ “... потицао је, свакако, из чувене хумске породице Семковић (ако није чак и познати војвода Ивко Семковић)...” Тошић, “Босанска краљица Катарина”, 98.

⁶² Isto.

⁶³ Isto, 97.

⁶⁴ “... шадъ Санѣ князь Юран Мишленовићъ з вратъшмъ, ...” – Miklosich, Monumenta Serbica, 397; Тошић, “Босанска краљица Катарина”, 97.

⁶⁵ Тошић, “Босанска краљица Катарина”, 97.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Bazilije Pandžić, “Katarina Vukčić Kosača (1424-1478)”, *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine održan 24. i 25. Listopada 1978. u Sarajevu*, (ur. Josip Turčinović), Sarajevo, 1978, 19; Тошић, “Босанска краљица Катарина”, 98.

⁶⁸ “U gradu Akvili bio je god. 1472. svečan prijenos kostiju sv. Bernardina Sijenskog u novu crkvu njemu u čast napravljenu. Za tu crkvu dao je god. 1457. svoj prinos i kralj Stjepan Tomaš. Katarina je htjela prisustvovati prijenosu, pa se zaputila iz Rima u Akvilu. Pratilo ju je pet žena i dva dvorjanika.” – Pandžić, “Katarina Vukčić Kosača”, 20.

⁶⁹ Theiner, *Vetera monumenta*, 509-511.

⁷⁰ Isto, 509-511; “Za izvršitelje oporuke imenovala je dubrovačkog kanonika Matu de Raguis, koji je tada bio u službi kardinala Julijana Rovere, Paulu Mirković i Radiča Klešić.” – Pandžić, “Katarina Vukčić Kosača”, 23; “Највећи углед и повјерење међу њима код краљице су уживали, свакако, управник двора Радич Клешић и она “постојна и јуначка” дворкиња Паула Мирковић, па су због тога били одређени и за епитропе њеног тестаментa.” – Тошић, “Босанска краљица Катарина”, 98.

tj. svemu onome što je bilo potrebno za život plemića.⁷¹ Bribirski knez Grgur, sin bana Pavla Šubića, šalje svoju 15 godišnju kćer na dvor bosanskog vladara Stjepana Tvrtka. Odgoju i obrazovanju se posvetila majke Tvrtkova majka Jelena, koja je bila član porodice Šubić.⁷² Dubrovčani su kneza Pavla Radinovića podsjećali da je kao mališan boravio na dvoru kralja Tvrtka (1377-1391), gdje su se prema njemu ophodili kao da je njihovo dijete.⁷³

* * *

Kada hoćemo dodatno podkrijepiti činjenicu da je srednjovjekovna Bosna pripadala međunarodnoj dvorskoj kulturi, pored svega napisanog, valjalo bi navesti viteški turnir održan krajem maja i početkom juna 1412. godine u Budimu. Ovdje namjerno mimoilazimo političku predigru i jednom sebi dajemo slobodu da je u potpunosti zanemarimo. Radilo se o nesvakidašnjom događaju,⁷⁴ a bosanski velikaši ostavili su itekako dobar dojam.⁷⁵ Također imamo primjer kako su za Stjepana Vukčića radili zlatari Rambolt i Rajmund Vahter iz Briža i kada je izvršen obračun svih uzajamnih poslova, ovaj je ostao dužan 5000 dukata zlatarima iz Briža.⁷⁶

Umjesto zaključka

Krenuvši od toga da se sama definicija dvorske dame činila teškom, ipak smo pojasnivši obje riječi odvojeno, te sklopivši ih u jednu cjelinu došli do toga da se radi o kućnoj gospođi, odnosno kućnim gospođama. Indirektno izčitavajući iz oporuke kraljice Katarine, može se uočiti kakva je bila hijerarhija unutar njezinog "dvora" za vrijeme izbjeglištva u Italiji. Također, ona je poznavala više i niže služavke, samo što ih nije onako imenovala kako je to uradio Konrad Megenberski. O knjizi koju je možda napisala Elizabeta Kotromanić, mogu se voditi rasprave. Temeljno pitanje bi bilo koliko je Žefre de la Tur bio dobro ili loše obaviješten i na koji način koristi riječ kraljica? Međutim, ako se radi o tačnom podatku, dodatno dokazujemo neposrednu vezu koju je vršila dvorska kultura jednog područja, u ovom slučaju srednjovjekovne

⁷¹ Ђирковић, "Двор и култура у босанској држави", 436.

⁷² Франјо Ђанјек, "Жена у хрватском средњовјековљу", *Bogoslovna smotra* 60, 3-4, 1991, 176-191, 183.

⁷³ "... керъ си живѣлъ въ мала дѣтете њ дворѣ стопочивъшаго крала тврѣтка и виъ те имаше и дрѣжаше колико свок дѣте ..." – Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и тисма*, I-1, Српска школска књига-Филозофски факултет Београд, (приредио Раде Михаљчић), Београд, 2006, 246.

⁷⁴ Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranici Kosača*, Institut za Istoriju, Sarajevo, 2009, 188.

⁷⁵ Emir O. Filipović, "Viteške svečanosti u Budimu 1412. godine i učešće bosanskih predstavnika", *Spomenica Marka Šunjića (1927-1998)*, (ur. Dubravko Lovrenović), Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2010, 285-306, 305.

⁷⁶ Сима Ђирковић, *Стефан Вукчић Косача*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања - књига СССРXXVI, Одељење друштвених наука - књига 48, Београд, 1964, 137.

Francuske, na dvorsku kulturu Ugarske. Dodamo li ovome još narodno predanje, prema kojem je bosanski kralj Stjepan Tomašević (1461-1463) igrao kolo sa djevojkama, a sa bedema ga je pratila supruga, odnosno dva prikaza turnira gdje sve to prate žene, imamo temelj na kojem možemo dalje graditi. On se ogleda u tome, da se jedan vitez iz francuske osvrće na ugarsku kraljicu koja je iz dinastije Kotromanića, a ona pak piše knjigu posvećenu odgajanju ženske djece, što je na drugu stranu zahtjevalo izvjesno intelektualno znanje. Ovdje se postavlja jedno prosto pitanje. Je li međunarodna dvorska kultura poznavala granice? Ako je međunarodna dvorska kultura poznavala granice, kako je onda moguće da su bosanski plemići pozvani na budimski turnir, te tako bili u centru događaja spomenute kulture. Odakle su znali bosanski plemići kako da se ponašaju na takvim dešavanjima? Kako je mogao jedan bosanski plemić da pozove zlatare iz dalekog Briža? Drugim riječima, kako je saznao za njih, jer se nije radilo o ljudima iz neposrednog susjedstva?! Odnosno odakle zna jedan vitez šta se događa ne jednom stranom udaljenom dvoru, te kako jedna Elizabeta Kotromanić zna i može da napiše djelo posvećeno odgajanju ženske djece? Odgovor je jednostavan – granice nisu postojale, jer se dvorska kultura širila sa franačkog područja na ostatak evropskog kontinenta, te je tako ostavila traga i na prostoru srednjovjekovne Bosne.

Irfan Teskeredžić
Court Ladies in Medieval Bosnia

Summary

A court lady, broadly speaking, is a lady of a household. From Queen Katarina's testament, we can indirectly observe the hierarchy of her court at the time of her refuge in Italy. She also discerned higher and lower servants. It is necessary to discuss the reported fact about the book that might have been written by Queen Elizabeta Kotromanić on the upbringing of court ladies. Court culture from one region, in this case from medieval France, exerted influence on the court culture of Hungary. Did, therefore, international court culture distinguish any borders? If it did, how is it then possible that Bosnian nobles were invited to the tournament in Buda and were at the centre of events of the mentioned culture? How did they know how to behave at such events? The answer is simple – there were no boundaries, since court culture spread from the Frankish region to the rest of Europe and thus left its traces on the area of medieval Bosnia.